

З огляду на досить стислі строки касаційного оскарження та порядок і строки документообігу між судовими інстанціями, касатор може і не отримати необхідних для звернення до касаційної інстанції копій судових рішень. Такі випадки непоодинокі і вимагають свого вирішення з метою посилення ефективності цивільного судочинства.

Питання судового рішення в цивільному процесі не вичерпується вивченням вимог, що до нього висувуються. Окремого дослідження потребує проблема необхідності використання в судовому процесі практики ЄСЗЛ.

1. *Фазиконі Г. В.* Судове рішення в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Х., 2008. – 21 с. 2. *Шиманович О. М.* Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалах рішень і ухвал суду першої інстанції): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – К., 2005. – 16 с. 3. *Самолук Ю. М.* Судове рішення у цивільному процесі: спірні питання // Судова апеляція. – 2009. – № 1 (14). – С. 94. 4. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 18 грудня 2009 року «Про судові рішення у цивільній справі», п. 8 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

УДК 347.66.028

Л. В. КОЗЛОВСЬКА,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: ПРОБЛЕМА СУДОВОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРАВА НА СПАДЩИНУ

У статті розглядаються проблеми правового оформлення права на спадщину на нерухоме майно шляхом видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину в контексті його співвідношення із визнанням судом права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини. Визнання у судовому порядку права власності на нерухоме майно, яке входить до складу спадщини, є найпоширенішим способом захисту порушених і оскаржуваних суб'єктивних прав спадкоємців. Обґрунтовано, що нотаріальне оформлення спадкових прав належить визначити як обов'язковий елемент механізму їх здійснення та захисту з огляду на вимоги публічної достовірності прав на нерухоме майно.

Ключові слова: спадкування; спадщина, спадкові спори, право власності на спадкове майно; нотаріальне оформлення спадкових прав.

Козловская Л. В. Правовое оформление наследственных прав на недвижимое имущество: проблема судебного подтверждения права на наследство

В статье рассматриваются проблемы правового оформления права на наследство недвижимого имущества, которое осуществляется путем выдачи свидетельства о праве на наследство в его соотношении с признанием судом права собственности на недвижимое имущество, входящее в состав наследства. Признание в судебном порядке права собственности на недвижимое имущество, входящее в состав наследства, явля-

ется наиболее распространенным способом защиты нарушенных и оспариваемых прав наследников. Обосновано, что нотариальное оформление наследственных прав следует определять в качестве обязательного элемента механизма их осуществления и защиты, исходя из требований публичной достоверности прав на недвижимое имущество.

Ключевые слова: наследование; наследство; наследственные споры; право собственности на наследственное имущество; нотариальное оформление наследственных прав.

Kozłowska L.V. Legal registration of inheritance rights to real estate: the problem of judicial confirmation of the right to inheritance

The article discusses the problem of legal registration of rights of inheritance to real estate, by issuing a notary certificate for inheritance, in the context of its relationship with the recognition by the court the ownership for real property that is part of the heritage. The most common way to protect affected and contested subjective rights of the heirs is recognition in court title to real property that is part of the legacy. The reason that notarization inheritance rights to be determined as a mandatory element of the mechanism of their realization and protection due to the demands of public credibility of real estate rights is proved.

Key words: inheritance, legacy, inheritance disputes, ownership of inherited property; notarization inheritance rights.

Однією із найактуальніших проблем в судовій та нотаріальній практиці України є проблема судового підтвердження права на спадщину, а точніше визнання права власності на нерухоме майно, яке переходить у порядку спадкування. Проблемні питання захисту спадкових прав у вітчизняній юридичній літературі розглядаються вченими, які займаються дослідженнями в галузі спадкування: Ю. О. Заїкою, І. В. Жилінковою, З. В. Ромовською, Є. О. Мічуриним, І. В. Спасибо-Фатєєвою та іншими науковцями¹. Метою статті є дослідження місця і значення правового оформлення спадкових прав у механізмі їх здійснення та захисту.

Гострота зазначеного питання зумовлена цілою низкою факторів, серед яких застосування судом власне правових, юридичних механізмів набуття права власності на нерухоме спадкове майно відіграє важливу, проте не вирішальну роль. Соціальна значимість легітимації права власності на нерухоме майно, зокрема того, право на яке не було оформлене за життя спадкодавця у передбаченому законом порядку, важлива з огляду на необхідність досягти визначеності щодо його належності особам, які є спадкоємцями фактичного володільця зазначеного майна.

Спори, позовні вимоги в яких мають змістом визнання права власності на спадкове майно, є найчисленнішою категорією спорів, що виникають зі спадкових правовідносин. Йдеться головним чином про житлові будівлі, споруди, які збудовані правопередниками спадкоємців, однак щодо яких із тих чи інших причин відсутні правовстановлюючі документи, що підтверджують право власності на це майно та його державну реєстрацію.

За таких умов нотаріуси відмовляють спадкоємцям у оформленні спадкових прав шляхом видачі свідоцтва про право на спадщину, що змушує останніх звертатись до суду із позовними вимогами про визнання права власності на

спадкове майно, оскаржувати в судовому порядку відмову у вчиненні нотаріальних дій, звертатися з іншими вимогами про захист своїх порушених, оскаржуваних та невизнаних прав. Це створює не виправдане додаткове навантаження на суди, тоді, як правове оформлення спадкових прав відповідно до чинного законодавства України покладене безпосередньо на нотаріат. У зв'язку з чим постає низка проблемних питань як щодо обґрунтованості відмови нотаріусів у вчиненні відповідних нотаріальних дій, так і щодо підтвердження права на спадщину у судовому порядку.

Правове оформлення спадкових прав, відповідно до змісту глави 89 ЦивК України, здійснюється у нотаріальному порядку шляхом видачі спадкоємцеві свідоцтва про право на спадщину, що узгоджується із п. 3 ч. 1 статті 34 Закону України «Про нотаріат»².

Судовий захист спадкових прав передбачає як встановлення в судовому порядку окремих юридичних фактів, які входять до складу підстав спадкового правонаступництва, так і вирішення спадкових спорів по суті.

Встановлення судом окремих фактів, що мають юридичне значення, можливе в порядку позовного та окремого провадження. Пунктом 2 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» (далі – Постанова Пленуму ВСУ № 7)³ визначено, що справи про спадкування розглядаються судами за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права та обов'язки інших осіб і/або за наявності інших спадкоємців та спору між ними.

Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися в суд із заявою про встановлення цих фактів, яка, у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. У такому порядку суди повинні розглядати заяви про встановлення родинних відносин із спадкодавцем, проживання з ним однією сім'єю, постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини тощо. В абз. 3 п. 2 Постанови Пленуму ВСУ № 7 зазначено, що якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження з'ясується, що має місце спір про право, суд на підставі частини шостої статті 235 ЦПК залишає заяву без розгляду та роз'яснює заявникові, що він має право звернутися до суду з позовом на загальних підставах. Закріплений в Постанові Пленуму ВСУ № 7 підхід є обґрунтованим з точки зору розмежування призначення позовного та окремого провадження і зумовлює те, що більшість справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення і входять до юридичного складу спадкування, розглядається саме у порядку позовного провадження. Адже за умови наявності інших спадкоємців за законом чи за заповітом, а також територіальної громади як вірогідного правонаступника відумерлої спадщини, встановлення таких фактів впливає на спадкові права названих суб'єктів.

Найпоширенішим способом захисту спадкових прав у вітчизняній судовій практиці є саме визнання права власності на спадкове майно. В більшості випадків особи звертаються до суду із позовами про визнання права власності на

спадкове майно без попереднього звернення до нотаріусів за видачею свідоцтва про право на спадщину. Якщо в матеріалах справи відсутня обґрунтована постанова нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії – видачі свідоцтва про право на спадщину, слід вважати, що невизнання чи оскарження права власності на спадкове майно немає.

Належним способом захисту у випадку, якщо нотаріусом неправомірно відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину, є оскарження неправомірних дій нотаріуса із зобов'язанням видати свідоцтво про право на спадщину відповідно до чинного законодавства, а не пред'явлення позовних вимог про визнання права власності на спадкове майно.

Так, рішенням Іршавського районного суду від 26.01.2010 року (справа № 2-65/10) відмовлено в задоволенні позову Г. В. Є. про скасування постанови державного нотаріуса і визнання права власності. Рішенням апеляційного суду Закарпатської області від 04.06.2010 року дане судове рішення змінено. Позов Г. В. Є. в частині оскарження постанови державного нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину задоволено та визнано незаконною і скасовано постанову державного нотаріуса про відмову у видачі свідоцтва про право на спадщину. Як встановлено апеляційним судом, наявність особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, не є правовою підставою для відмови у вчиненні нотаріальних дій, оскільки на нотаріуса покладено обов'язок визначати коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, а розмір обов'язкової частки чітко встановлений законом. Що стосується позовної вимоги про визнання права власності, то вона задоволенню не підлягає, оскільки позивач не позбавлений можливості оформити право на спадщину в нотаріальному порядку⁴.

Проте у значній кількості випадків пред'явлення вимог про визнання права власності на майно, що входить до складу спадщини, спадковий спір відсутній. Сутність спадкового спору полягає в тому, що на підставі пред'явлених сторонами вимог у резолютивній частині судового рішення за особою може визнаватись правовий статус спадкоємця за заповітом або за законом та міститись присудження спадкового майна, якщо позивач заявляє позовні вимоги про таке присудження.

Певну специфіку мають позовні вимоги про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, задоволення яких не може вважатись вирішенням спору про право із присудженням спадкового майна, але мотивувальна частина відповідного судового рішення, що не має обов'язкового значення, містить вказівку на правовий статус особи, яка звертається з вимогою.

У випадках виникнення спадкового спору та підтвердження права на спадщину у судовому рішенні постає питання щодо обов'язковості нотаріального оформлення права на спадщину. Відповідно до п. 23 Постанови Пленуму ВСУ № 7 за наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визначення права на спадщину судовому розглядові не підлягають. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

Наведене положення, відображене в акті правозастосування Верховного Суду України, є єдиною ілюстрацією спроби часткового розв'язання вищезазначеної проблеми співвідношення нотаріального та судового підтвердження права на спадщину. Наразі ця проблема постає ще з більшою гостротою щодо нерухомого майна, яке входить до складу спадщини. Саме у зв'язку з розвитком ринку нерухомого майна актуалізувалися деякі аспекти вказаної проблеми, які не мали раніше настільки істотного значення.

Так, у своєму фундаментальному дослідженні проблем спадкового права і процесу П. С. Нікітюк зазначав, що в основі розв'язання проблеми співвідношення нотаріального та судового підтвердження права на спадщину лежить завдання охорони фіскального інтересу держави⁵. На нашу думку, вказана проблема є складнішою і проявляється у кількох аспектах:

1. *Публічна достовірність юридичних фактів набуття права на спадщину особами, спадкові права яких підтверджені рішенням суду.* Призначення нотаріальної діяльності – надання юридичним фактам публічної достовірності. Саме виходячи з таких міркувань і потреб, необхідно забезпечити обов'язковий нотаріальний порядок оформлення спадкових прав, незалежно від наявності спору про спадщину та вирішення його по суті шляхом прийняття судового рішення.

Найефективніше публічна достовірність спадкових прав забезпечується шляхом внесення до Спадкового реєстру відомостей про спадкові справи. Зокрема, при посвідченні правочинів спрямованих на розпорядження майном, яке набуто в порядку спадкування, нотаріус може перевірити наявність спадкової справи за даними Спадкового реєстру.

Потрібно зазначити, що у випадках, коли особа звертається з позовними вимогами до суду без звернення до нотаріуса, спадкова справа не заводиться. Це може мати найрізноманітніші несприятливі наслідки, як наприклад, подальше відчуження майна на підставі рішення суду з одночасним провадженням спадкової справи за заявами інших осіб, які звернулися із заявою про прийняття спадщини, в тому числі, і у випадках, коли рішенням суду було визначено додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини для інших спадкоємців.

Не виключається також вчинення правочинів про відчуження майна, яке перейшло в порядку спадкування, на підставі рішення суду, що було підроблене (судова практика зі спорів про відчуження спадкового майна на підставі підробленого судового рішення, на жаль, існує).

2. *Легітимізація спадкових прав на майно на підставі рішення суду.*

Потрібно зазначити, що ми дотримуємося точки зору щодо правопідтверджуючого значення рішення суду в більшості спадкових спорів, адже воно ґрунтується на нормах матеріального права, які є нормативною передумовою виникнення спадкового правовідношення, та констатує наявність юридичних фактів, що є підставою для визнання спадково-правових зв'язків між спадкодавцем та особою-спадкоємцем, і юридичний факт прийняття спадщини.

Теоретична дискусія щодо визнання за судовими рішеннями, зокрема у спадкових спорах, правоперетворюючого характеру в загальних рисах зво-

диться до вирішення питання, чи може судове рішення змінювати або припиняти існуюче правовідношення⁶. На нашу думку, у таких випадках судове рішення виступає як юридичний факт матеріального права, що є підставою виконання цивільних прав і обов'язків (ч. 5 статті 12 ЦивК України).

Емпіричними прикладами правоперетворюючих позовів та, відповідно, судових рішень могли б слугувати вимоги про визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва та об'єкти незавершеного будівництва, майнові права на які переходять у порядку спадкування. Але у цьому випадку існує одне істотне застереження: за своєю суттю вони не пов'язані із вирішенням спору про право спадкування, якщо не поєднуються із визнанням спадково-правового статусу особи.

Здійснення державної реєстрації права на спадщину, в складі якої є нерухоме майно, на підставі рішення суду є звичайною практикою в Україні. Це зумовлено об'єктивною вимогою законодавця надавати правостановлюючі документи на нерухоме майно, яке переходить у порядку спадкування і право на яке легалізується у свідоцтві про право на спадщину.

На нашу думку, в цивільному законодавстві України закріплені правові підстави необхідності обов'язкового підтвердження права на спадщину в нотаріальному порядку. Визнання за судовим рішенням правопідтверджуючого характеру не виключає необхідності (обов'язку особи) звернутися за видачею свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно (стаття 1297 ЦивК України).

Певні висновки щодо значення судового рішення у спадкових спорах для легітимізації спадкового майна можна зробити на підставі аналізу абз. 4 п. 24 Постанови Пленуму ВСУ № 7. Вказівка на обов'язок особи-спадкоємця подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини не прямо, але все ж підтверджує необхідність нотаріального оформлення спадкових прав. Відповідно до абз. 3 п. 211 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (Інструкція втратила чинність на підставі наказу Міністерства юстиції № 3306/5 від 11.11.2011 р.): «Спадкоємець, якому за рішенням суду встановлено додатковий строк для прийняття спадщини, повинен у межах встановленого судом строку прийняти спадщину шляхом подання нотаріусу за місцем відкриття спадщини відповідної заяви». Аналогічне положення міститься в п. 3.17 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.

3. *Дотримання фіскальних інтересів держави*, які забезпечуються сплатою державного мита за видачу свідоцтва про право на спадщину (державне мито відповідно до Декрету КМУ «Про державне мито» від 21.01.1993 р. № 7-93 становить 2 неоподатковані мінімуми доходів громадян) та сплатою податку з доходів фізичних осіб відповідно до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 № 889-IV. З певною гостротою питання дотримання фіскальних інтересів держави, у зв'язку із встановленням державного мита за видачу свідоцтва про право на спадщину в розмірі двох неоподаткованих мінімумів та існуванням цілої низки пілг при сплаті державного мита за

видачу свідоцтва про право на спадщину, постає лише при отриманні спадщини спадкоємцями, які не є членами сім'ї спадкодавця першого ступеня споріднення, та отриманні спадщини будь-яким спадкоємцем від спадкодавця-нерезидента.

Таким чином, необхідність публічної достовірності та переваги нотаріальної легітимації спадкових прав мають бути покладені в основу чіткого дотримання обов'язковості нотаріального оформлення права на спадщину. Розв'язання проблеми розмежування нотаріального та судового підтвердження права на спадщину з теоретичних позицій, лежить у площині розуміння природи судового рішення як особливого роду юридичного факту, який інтегрує всі інші підстави виникнення прав і обов'язків, та виключного характеру нотаріальних актів спадкового права як публічного, офіційного підтвердження набуття суб'єктивних прав і обов'язків, які становлять спадщину. Визнання у судовому порядку права власності на нерухоме майно, яке входить до складу спадщини, є способом захисту суб'єктивних прав спадкоємців. Відповідно до змісту глави 89 ЦивК України це не виключає необхідності одержання свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно у нотаріальному порядку.

В практичній площині вимоги статті 1297 ЦивК України, відповідно до змісту якої спадкоємець, що прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно, можуть бути реалізовані з урахуванням норм цивільного процесуального законодавства щодо диспозитивності цивільного судочинства (ст. 11 ЦПК).

Реалізація такого механізму пов'язана із проблемою значного подорожчання правового оформлення спадщини, що може стати вирішальним для малозабезпечених спадкоємців, і таким чином ситуація невизначеності щодо права власності на спадкове майно не лише збережеться, а й поглибитися. Важлива правова та соціальна проблема легітимації прав на нерухоме майно може бути розв'язана лише у разі більш виваженого підходу щодо оформлення спадкових прав у нотаріальній практиці. На нашу думку, немає, наприклад, перешкод для видачі свідоцтва про право на спадщину на об'єкти незавершеного будівництва, якщо таке будівництво не здійснювалося як самочинне. Відповідно до змісту статті 1218 ЦивК України майнові права забудовника входять до складу спадщини, як такі, що належали спадкодавцеві і не припинилися внаслідок його смерті. Крім того, варто відшукувати інші шляхи оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку, якщо відсутній спір про спадщину між спадкоємцями та іншими заінтересованими особами. Це зменшило б навантаження на суди саме в частині визнання права власності на нерухоме майно, право на яке входить до складу спадщини та сприяло послідовному втіленню закріпленого в ЦивК України підходу щодо нотаріального оформлення спадкових прав.

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) – Т. 12: Спадкове право / за ред. І. В. Спасиво-Фатєєвої – Харків: ФО-П Колісник А. А., 2009. – 544 с. – (Серія «Коментарі та аналітика»). 2. Про

нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383. **3.** Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6. – Ст. 17. **4.** Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15134885>. **5.** *Никитюк П. С.* Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики). – Кишинев: Штиинца, 1973. – 257 с. **6.** *Рожкова М. А.* Преобразовательные иски [Электронный ресурс] // Законодательство. – 2001. – № 3. – Режим доступа: www.jursites.ru/rozhkova.